теках Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, Києво-Софійського Собору, навчальних закладів – Києво-Могилянської академії, згодом Київської духовної академії, Острозького єзуїтського колегіуму, Київського університету св. Володимира тощо, у приватних шляхетських і міщанських книгозбірнях.

Викладений матеріал засвідчує, що у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ досить вагомо представлений репертуар друкарень Речі Посполитої XV–XVIII ст. Наявні примірники містять цікаві фактографічні відомості книгознавчого та джерелознавчого характеру, які можуть бути широко використані дослідниками в їхній науковій роботі.

Світлана БУЛАТОВА

Польські рукописи у фондах родового походження в зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті охарактеризовані основні групи польських рукописів у фондах родового походження, що зберігаються у зібранні Інституту рукопису НБУВ, які є спільною історико-культурною спадщиною України, Польщі, Білорусі, Литви та становлять інтерес для сучасних дослідників.

Рукописи родового походження – один з найскладніших для наукового опрацювання і водночас найбільш інформативний вид рукописних зібрань. Матеріали, які нині збереглися в Інституті рукопису, становлять окремі архівні фонди або книжково-рукописні збірки, сформовані протягом XVI–XX ст., і репрезентують історію представників різних поколінь польських магнатів, шляхти переважно з Правобережної України. На жаль, протягом тривалого періоду дослідження родових архівів та зібрань не вважалося пріоритетним, приватні колекції були націоналізовані та фактично знищені як цілісні комплекси. Розосереджені в силу складних історичних обставин, комплекси споріднених родових рукописів нині не збереглися у повному обсязі. Багато документів польських магнатів і шляхти, які існували на території колишньої Речі Посполитої, нині зберігаються в українських архіво- та книгосховищах. Вони складають спільну історико-культурну спадщину наших народів, є важливою джерельною базою для сучасних дослідників України, Польщі, Білорусі, Литви (археографічних, генеалогічних, історико-краєзнавчих, біобібліографічних, кодикологічних, книгознавчих, культурологічних тощо студій).

Різноманітна картина рукописів родового походження класифікується за рядом ознак: за обсягом та станом збережених документів (від кількох од. зб. – до кількох тисяч), за походженням (магнатські, шляхетські, духовні), хронологією (XVI–XX ст.), за мовною ознакою, за тематикою, за принципом організації (цілісний фонд, комплекс або спорадичні фрагменти архівів і зібрань). Виокремлюються два основні типи – родові архіви та рукописні збірки родових бібліотек, які відрізняються як за об'єктами збирацької діяльності (документи, наративи, книжково-рукописні матеріали), так і власне мотивацією збирацької діяльності (наукові, літературні, духовні, антикварно-бібліографічні потреби тощо) [1]. Зустрічаються зібрання мішаного типу, коли межі родових бібліотек і родинних архівів були досить умовними, внаслідок цього архівні матеріали відклалися поряд з колекційними.

Нині у фондах Інституту рукопису слід визначити такі групи архівної і книжково-рукописної спадщини польських родових зібрань: Плятерів, Хрептовичів, Яблоновських, Урбановських-Стажинських, Жолкевських, Шодуарів, Болсуновських. Решту спорадичних матеріалів (Мнішки, Бра-

Булатова Світлана Олегівна, канд. іст. наук, с. н. с. НБУВ.

[1] *Козлов В. П.* Коллекционирование исторических источников как одна из проблем историографии, археографии и архивоведения (на примере русских частных собраний конца XVIII – начала XIX в.) // Российское архивное дело: Архивоисточниковедческие исследования. – М., 1999. – С. 141–150.

ISSN 1029-7200

© С. О. Булатова, 2004

ницькі, Сапеги, Потоцькі, Мікошевські та ін.), виявлених de visu у фондах Інституту, варто вважати лише невеличкими фрагментами фамільних архівів і бібліотек. Стисло охарактеризуємо основні зі згаданих комплексів.

Суто типовим фамільним архівом вважається архів графів Плятерів де Броель, який надійшов до відділу рукописів Всенародної бібліотеки України у 20-х рр. XX ст.[2] Архів роду Плятерів з Домбровиць (у Ровенському повіті Волинської губернії) включає матеріали XVI–XX ст. з історії господарства родових маєтків: Домбровицького та Пульмівського [3]. Це, переважно, документи на права власності XVII–XVIII ст.: копії актів, привілеї, судові документи в справах успадкування маєтків, декрети, протестації, контракти, заповіти, дарчі, купчі, люстрації Кременецького староства та інвентарі селищ, фільварків, папери про церківні фундуші Плятерів). Окрему групу складають генеалогічні матеріали, листування Плятерів з німецькими архівами з питань походження представників роду. Історико-наукову цінність має кореспонденція Костянтина Людвіка Плятера, полоцького каштеляна (XVIII ст.) у п'яти значних за обсягом оправлених томах – понад 1000 листів. Однак, незважаючи на великий обсяг, документи не виокремлюються у цілісний родовий фонд, а містяться у комплексних фондах – I (літературні і творчі), II (історичні матеріали) та III (листування) фондах.

Інший різновид родового збирацтва репрезентує рукописна спадщина Хрептовичів. Колекція графів Хрептовичів зберігалася у складі Щорсовської бібліотеки (с. Щорси Новогрудського р-ну Гродненської обл. у Білорусі). Колекція надійшла до відділу рукописів у складі зібрання Університету Св. Володимира у 1927 р., куди її віддав у депозит останній власник К. А. Хрептович-Бутеньов у 1913 р. [4] Основним фондоутворювачем був Йоахим Литавор Хрептович, великий литовський канцлер, засновник Щорсовської бібліотеки. Водночас у складі збірки, як свідчать власницькі і дарчі записи, є рукописи, які належали представникам попередніх поколінь Хрептовичів – Мартіну та Анні, Анджею (до 1750 р.), Яну Хрептовичу, новогрудському каштеляну, а також синові Йоахима Литавора – Адаму, бібліофілу, меценату [5]. Серед рукописів – цінний кодекс біблії XIV ст. на пергамені, документи історико-політичного змісту з минулого європейських держав і Речі Посполитої. Унікальним вважається географічно-статистичний опис парафій Польського королівства, укладений Каролем Пертесом, географом короля Станіслава Августа, у 12 томах. Хронологічні рамки – XIV–XIX ст. Обсяг збірки – близько 100 од. зб. Збірка міститься у вигляді цілісного комплексу у ф. I.

У складі фондів Університету Св. Володимира – рукописна колекція польського магнатського роду Яблоновських герба «Прус III». Домінуюча роль у формуванні рукописної збірки належала Юзефу Олександру Яблоновському, воєводі новогрудському, науковцю і меценату, власнику бібліотеки у Ляхівцях на Волині в XVIII ст. Колекція рукописів бібліотеки Яблоновських є, незважаючи на її нечисленність, однією з найцінніших її частин. Нині у фондах Інституту рукопису вдалося виявити de visu 41 од. зб. Цілісний комплекс 37 од. зб. знаходиться у складі ф. I, решта ж зосереджена в інших фондах. Серед матеріалів Яблоновських виокремлюються: 1) латинські рукописні кодекси, у тому числі на пергамені, XIII–XVII ст., та навчальні курси латинською мовою з різних дисциплін; 2) орієнталія турецькою, арабською мовами; 3) матеріали, які стосуються членів родини Яблоновських. Для цієї збірки характерним є антикварно-бібліографічний напрям колекціонування, типовий для європейського збирацтва XVIII ст. Відзначимо й досить незначну частку документів суто фамільного характеру: при відсутності матеріалів власного творчого доробку Яблоновських та родинної епістолярії, які за історичними обставинами нині збереглися здебільшого в польських книгосховищах та архівах. Підкреслимо, що дослідження рукописів передбачається у контексті історико-книгознавчої реконструкції книжкового зібрання, оскільки рукописна колекція була органічною складовою у структурі книгозбірні Яблоновських [6].

Цікавою є рукописна збірка із Загінецької бібліотеки (с. Загінче Літичівського повіту), яка належала наприкінці XIX – початку XX ст. Болеславу Стажинському герба «Долива», бібліофілу, колекціонеру та його брату Едварду. Ця збірка має родові корені, оскільки вона була заснована предками Стажинських бібліофілами Урбановськими у XVIII ст. (1770–1842) у Городищі Луцького повіту. Згодом вона зберігалася у палаці Браніцьких у Білій

[2] Архів ІР, оп. 1, од. зб. 35, арк. 24.

[3] Огляд архіву Плятерів див. також у дослідженні Є. Д. Сташевського: ІР НБУВ, ф. 161, № 1.

[4] Там само, од. зб. 40, арк. 67-69; од. зб. 41, арк. 75 зв.–76.

[5] Опис рукописів збірки був опублікований наприкінці XIX ст. петербурзьким дослідником С. Л. Пташицьким: *Пташицкий С. Л.* Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича. Крат. сведения о собрании рукописей. – М., 1899. – 31 с.

[6] *Булатова С. О.* Рукописні матеріали з колекції Яблоновських в Інституті рукопису НБУВ як об'єкт історико-книгознавчого дослідження // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 295–300.

Церкві, а до відділу рукописів ВБУ матеріали надійшли у 1921 р. Збірка містить раритети – від латинських кодексів XIV ст., біблій, грецьких кодексів, давніх візантійських актів XII ст., а також кириличних пам'яток – до історико-наукових рукописних праць XIX ст. Нині фактичний склад збірки – понад 60 од. зб. Міститься у ф. І. Дослідження цієї збірки доцільно здійснювати у контексті студій історії книгозбірні, з використанням даних рукописного каталогу 1905 р. Загінецької бібліотеки, де зафіксовані й позиції рукописів.

Архів польського шляхетського роду Жолкевських герба «Любич» з м. Вікторовка Уманського повіту Київської губернії не зберігся у повному обсязі й не виокремлений як родовий архівний фонд, але він зберігається у фонді під назвою «Уманська збірка», оскільки надійшов до відділу рукописів з Уманського краєзнавчого музею у 1934 р. Фонд нараховує 2703 од. зб. XVI–XX ст. «Уманська збірка» була сформована з кількох частин: насамперед, ядро фонду – колекція автографів видатних державних, наукових і культурних діячів Європи, зібрана поміщиком Антоном Казимировичем Жолкевським, фрагменти архівів Владислава Ходзкевича, Франциска Новаковського). Матеріали кількох поколінь роду Жолкевських містять автограф Станіслава Жолкевського, гетьмана руського 1577 р., генеалогічні та майново-правові документи XVIII ст. (зокрема, виписи з книг гродських про майновий розподіл між членами родини). Також відклалося родинне листування представників наступних поколінь XIX–XX ст. – Казимира, Зофії, Тадеуша, Михаїла, Анджея, Антонія. Отже, цей фонд має мішаний характер, він містить і документи родового архіву, і рукописи колекції останнього представника роду – Антона Жолкевського.

Одним з найповніших родових архівів є фамільний фонд баронів Шодуарів, землевласників, колекціонерів старожитностей і бібліофілів з Волині. До складу ф. 283 входять архів і колекційні матеріали [7]. Фонд складається з 1117 од. зб. та має хронологічні рамки XV–XIX ст. Матеріали Шодуарів також містяться у І та ІІІ фондах. У 1932 р. архів і бібліотека Шодуарів надійшли до ВБУ з Волинського державного краєзнавчого музею в Житомирі. Рукописи Шодуарів репрезентовані архівними документами XVIII–XX ст. – починаючи з Яна Юзефа, його брата Антуана, Станіслава Яновича і далі – за прямими родинними зв'язками Максиміліана та Івана Максиміліановича. Найзначніша частина рукописів належала Станіславові Шодуару, історику і нумізмату, засновнику бібліотеки в Івниці на Волині та музею старожитностей. Джерелознавчу цінність мають науково-творчі праці Станіслава Шодуара, значне листування Шодуарів з відомими європейськими діячами культури і науки, зокрема, нумізматична кореспонденція у двох томах Станіслава Шодуара. Цінною частиною фонду є колекція рукописів, яка містить автографи польських королів (Стефана Баторія, Сигізмунда III, Яна Казимира, Яна III Собеського, Станіслава I Лещинського, Станіслава Августа Понятовського), а також видатних діячів історії та культури Речі Посполитої (Адама Чарторийського, Юзефа Понятовського, Тадсуша Костюшка, Тадеуша Чацького, Йоахима Лелевеля та ін.).

Одним із маловідомих родових зібрань у фондах Інституту рукопису є фамільний архів Болсуновських. Болсуновські належали до герба «Косцеша», представники роду походили з Волині та були нобілітовані у 1835 р. Документи Болсуновських надійшли до відділу рукописів у 1942 р. у складі комплексу матеріалів «Музей видатних діячів України». Архів Болсуновських (ф. 237) містить документи (381 од. зб.) кількох поколінь польського шляхетського роду, хронологічні рамки архіву – з 1829 по 1921 рр. Крім цього рукописи Болсуновських виявлені у ІІІ комплексному фонді Інституту.

Спираючись на склад документів, основним фондоутворювачем слід визначити Кароля Болсуновського (1838–1925) – археолога, нумізмата, бібліофіла, члена наукових товариств. В архіві зберігаються його творчі праці. Цінним джерелом є епістолярія польською мовою, переважно наукового характеру. Кореспондентами і адресатами К. В. Болсуновського були його колеги у Польщі – археологи, нумізмати, історики, колекціонери, видавці. Серед них: Генріх Буковський, Еразм Маєвський, Людвик Житинський, Владислав Міцкевич (син Адама Міцкевича), Ієронім Лопасінський, Казімеж Рейхман та ін.[8] Досліджуючи склад фонду Болсуновських, не маємо підстав вважати його типовим родовим архівом у повному обсязі, оскільки у ньому не залишилися документи правового й генеалогічного характеру, що певною мірою було зумовлено його розпорошенням (зокрема, його частина зберігається також у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві).

[7] *Біленький Є. А.* Родовий архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Архіви України. – 2000. – Вип. 4/6. – С. 44–51.

[8] *Булатова С. О.* Огляд родового архівного фонду Болсуновських у зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 8. – К., 2003. – С. 113–125.

ISSN 1029-7200

Таким чином, важливою перешкодою активізації вивчення родових зібрань залишається їхня розпорошеність. Так, зокрема, матеріали Яблоновських, Плятерів, Шодуарів, Загінецької бібліотеки, Болсуновських зберігаються у кількох сховищах України, передусім – в Інституті рукопису НБУВ й Центральному державному історичному архіві України в м. Києві [9]. Матеріали Шодуарів також, крім київських сховищ, є у Державному архіві Житомирської області та Житомирському обласному краєзнавчому музеї [10]. У зв'язку з цим основними завданнями для дослідників рукописів ретроспективних зібрань польських родів є: по-перше, архівний та книгознавчий пошук і їхнє виявлення. По-друге: встановлення походження та зв'язків між групами документів, простеження долі архівів і бібліотек. У цьому напрямі на підставі вивчення провенієнцій (рукописних власницьких записів, екслібрисів, суперекслібрисів, печаток), а також каталогів, інвентарів доцільно встановити склад родового зібрання в певні періоди володіння ним різними представниками роду, висвітлення їхніх бібліофільських, наукових зацікавлень. Це сприяє й генеалогічним студіям, і, передусім, дає змогу здійснення історичної реконструкції складу родових колекцій і архівних фондів.

[9] *Черкаська Н. О.* До історії збірки «магнатських» фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) // Архіви України. – 2000. – Вип. 4/6. – С. 77–119; *Чернухін Є. К.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. – К., 2002. – С. 76.

[10] *Біленький Є. А.* Родовий архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Архіви України. – 2000. – Вип. 4/6. – С. 50.

Маргарита ШАМРАЙ

Київські примірники королівської бібліотеки

Бібліотека польського короля Зигмунда Августа, укомплектована протягом 1547–1572 рр. видатними вченими-гуманістами, була взірцем ренесансової книгозбірні. Після смерті короля внаслідок воєн і пожеж вона зазнала розпорошення по різних країнах. Кілька примірників потрапили до Києва. У статті дано опис тим примірникам, які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Бібліотека польського короля Зигмунда Августа (1520–1572) давно приваблювала увагу багатьох істориків книги. Останнє дослідження відомої польської дослідниці цієї книгозбірні Алоїди Кавецької-Гричової «Бібліотека останнього Ягеллона» слід розглядати як синтез попередніх досліджень і водночас як спробу реконструювати «цей величезний капітал європейської думки і творчості доби гуманізму» [1]. Вивчаючи архівні джерела і вишукуючи примірники королівської книгозбірні в різних країнах (Литва, Німеччина, Росія, Швеція, Угорщина та ін.), дослідниця не минула і України. У Львові вона знайшла 5 примірників, проте у Києві, з не залежних від ученого причин, побачити «зигмундів» їй не довелося. З часу набуття Україною незалежності польські книгознавці мають доступ до фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і працюють з польськими колекціями. Київські «зигмунди» були виявлені під час роботи над каталогом палеотипів.

Книгозбірня Зигмунда Августа була взірцем ренесансової бібліотеки XVI ст., викликаючи подив і захоплення сучасників, які мали можливість оглядати її цілісною, ще не розпорошеною у кількості 4 тис. томів. Зібрана видатними вченими-гуманістами протягом 1547–1572 рр. королівська колекція задовольняла читацький попит не лише в різних галузях науки, але й естетичні смаки з огляду на мистецькі ренесансові оправи – результат праці краківських і віленських інтроліґаторів.

По смерті короля в 1572 р. розпочався тривалий і трагічний процес розпорошення цієї книжкової перлини, що був пов'язаний з війнами, по-

[1] *Kawecka-Gryczowa A.* Biblioteka ostatniego Jagiellona. – Wrocław, 1988. – S. 58.

Шамрай Маргарита Агапівна, н. с. ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України.

ISSN 1029-7200

© М. А. Шамрай, 2004